

УДК 398.87

ОЛЬГА СМОЛЬНИЦЬКА

м. Київ

mytholog7@gmail.com

ТИПОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ У ВИБРАНИХ БРИТАНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється порівняння типологічних моделей у британських баладах. Увагу зосереджено на шотландських і англійських. Виявлено гіпотетичні джерела шекспірівської трагедії «Макбет». Задіюються компаративний, міфологічний, перекладознавчий, юнгіанський, історичний методи аналізу.

Ключові слова: балада, переклад, герой, архетип, погранична ситуація.

У попередніх статтях [6–7] було проаналізовано архетип Великої Матері в іпостасі жорстокої богині, у тому числі на прикладі британських народних балад. Тему жіночих образів у текстах такого жанру варто розглянути детальніше, оскільки у компаративному аспекті виникають паралелі з фольклорно-міфологічними традиціями інших народів, причому й іншими жанрами, прозовими (казка, притча, бувальщина тощо).

Українські баладні англістика, ірландистика та шотландистика являють собою переважно практичний аспект – перекладацький. Сьогодні успішно здійснюються поетичні переклади українською мовою, які ґрунтуються на неокласичних принципах (М. Стріха, Олена О'Лір, О. Смольницька); наявні перекладознавчі розвідки на цю тему (перелічені автори; М. Новикова – шотландист). Але комплексних досліджень обраної теми ще не було здійснено.

Материнський комплекс у британських народних баладах постає у таких іпостасях: авторитарна мати, зла порадиця, намовниця; дітовбивця, чоловіковбивця – тобто аномальні явища, притаманні аналізованому жанру. У зв'язку з окресленими проблемами інтерес являють балади, в яких описуються стосунки героя або героїні з кривими та поведінка останніх у пограничних ситуаціях.

Мета – простежити і порівняти типологічні моделі у вибраних баладах Британських островів (переважно шотландських), акцентуючи увагу на поведінці героїв у пограничній ситуації. **Завдання:** 1) проаналізувати сюжет, аналоги і перекладацькі труднощі

балади «Діва, звільнена від шибениці»; 2) навести контекст британських балад, порівнявши з українським фольклором; 3) зіставити подібні балади «Едвард» і «Лізі Вен» як можливі прототексти шекспірівського «Макбета». Матеріалом аналізу є вибрані англійські, ірландські та шотландські народні балади з багатотомної збірки кінця XIX ст. Фр. Дж. Чайлда (Francis James Child) «The English and Scottish popular ballads», наведені в оригіналах та поетичних перекладах українською М. Стріхи; не зазначені авторством і раніше не публіковані переклади належать мені.

Цікавий приклад фемінінної поведінки у пограничній ситуації являє № 95A – «Діва, врятована від шибениці» («The Maid Freed From the Gallows»). Ця балада відома у кількох варіантах і досі співається. Сюжет наявний у фінських, шведських, німецьких, угорських, литовських та ін. баладах. Герой або героїня – дівчина чи незаміжня молодиця, або юнак [10]. У жодному варіанті зі збірки Чайлда не сказано, чому персонажа, від чийого імені оповідь, хочуть повісити, і у читача виникає підозра, що героїня не винна. Тоді підсилюється драматизм: як і у казках, кривні члени родини відвертаються від зганьбленої, і лише вірний коханий (*true-love*) рятує дівчину. Схожий сюжет є у слов'янському фольклорі: у бувальщині або легенді «Дружина з могили» дівчина мала одного залицяльника, але її видали заміж за іншого. Вона застудилась і вмирає, її ховають, у могилі через шість тижнів (магічне число сорок?) вона видужує

(зрозуміло, що хід фантастичний; можливо, мався на увазі летаргійний сон), повертається до родини, але ні батьки, навіть хрещена мати не приймають її – як вихідця з того світу (страх перед потойбіччям і мерцем; жінка приходить уночі). Тоді вона йде до свого коханого, він її годує, а потім інші вінчають її з рятівником, не повертаючи до колишнього чоловіка [1, 290–291].

Перекладацькі труднощі під час роботи з аналізованим текстом зумовлюються відтворенням не лише еквірітмічності та увагою до компактності англійської мови (у творі більшість лексем – односкладові), але й зверненням до історичного контексту. Також це висока емоційність балади (попри ілюзорну простоту її лексичних засобів). Так, етикетні звертання до судді підкреслюють трагізм становища героїні: «O good Lord Judge, and sweet Lord Judge, / Peace for a little while! / Methinks I see my own father, / Come riding by the stile» [1, 200]. Перша строфа у перекладі звучить так: «О пане судде добрий мій, / О, дайте милість просту! / Здається, бачу батька я, / Що їде до помосту». Слово *stile* [1, 200] – східці (тут – до ешафоту). Можна було відтворити оригінальну лексему як «ешафот», що підкреслило б трагізм становища героїні, але це утруднило б пошуки рими. Далі строфи майже ідентичні при звертанні персонажа по чергово до матері, брата і сестри (які теж під'їжджають до місця страти), відбувається такий діалог: «О батьку, трохи злата дай, / О, дай на відкупне! / Врятуй од ями плоть мою, / Від зашморгу мене». В оригіналі – більше докладно, наявний паралелізм: «To keerp thy body from yonder grave, / And my neck from the gallows-tree» [1, 200], тобто «врятувати моє тіло від он тої могили (або «он там». – *O. C.*), і мою шию – від шибениці». Можливо, повішену просто скинули б до ями під ешафотом або, невідспівану, поховали б поза межами цвинтаря. Батько та інші родичі відповідають: «Ні, злата не одержиш ти, / Про викуп не моли: / Я тут, щоб глянути, як ти / Повиснеш у петлі». Варіант «відкупне» тут обрано з огляду на історичний контекст. Суми викупу чи хабара в оригіналі не вказано, але, оскільки розмір платні розмито – *a little of your gold* [1, 200], – можна припустити, що грошей для

порятунку треба не так багато. Драматизм і у тому, що всі перелічені родичі мають гроші й здатні визволити рідну їм людину, але не бажають цього зробити (якщо героїня невинна, то, виходить, кривні повірили наклепу на неї й таким чином хочуть позбутися сімейної ганьби). Саме золото, як вважають дослідники, тут означає хабар або символічне відновлення честі звинувачуваного (наприклад, якщо вважають, ніби дівчина втратила цноту). *Fee* [1, 200] – окрема плата, викуп. Тобто мають заплатити і золотом, й іншою валютою, окремо. Сюжет про повішення злочинців (винних чи безвинних) і жіночу злочинність частий в англійському баладному фольклорі, оскільки така страта нікого не дивувала. У запеклих злочинців, яких везли страчувати, по дорозі навіть брали інтерв'ю [4]. Також були відомі злочинниці (з низів, алкоголічки), як правило, убивці, що ставали знаменитостями. У дослідженій баладі є специфіка – акцент на викупі, а не на героїчному відвоюванні героєм у двобою невинно засудженої (подібно до роману В. Скотта «Айвенго»).

Можна згадати баладу «Мері Гамільтон» («Mary Hamilton» – Child 173, варіант В [1, 421]); є версія, що один з прототипів героїні – якась камеристка чи фрейліна Марії Стюарт (утім, іменем Мері називали взагалі камеристку [3] – як покоївку – Ненсі, чоловічу прислугу – Том, Дік, тощо). За сюжетом, фрейліна, Мері Гамільтон, завагітніла від короля і втопила свою дитину. Дізнавшись правду, королева прирікає Мері до повішення, причому героїня розкаюється і вважає, що заслуговує на страту (на відміну від безіменної героїні вищенаведеної балади). Ця балада і кінцівкою відрізняється від попередньої: коли в останню мить перед ешафотом з'являється король з наказом про помилування Мері, та каже: якби він її кохав, «то не ганьбив би так» [3] – і героїню стратили.

Шибениця – популярний символ у такій поезії та, відповідно, пребагатуючій англійській фразеології. Це «тайбернське дерево» (а юрма навколо шибениці – «тайбернський ярмарок»; через Тайберн була дорога у Лондон), «конопельний комір», «конопляна краватка», «потрійна кобила», «потрійне дерево», тощо. Смикатись у зашморгу –

«танцювати під ньюгейтську волинку» (у Ньюгейті була знаменита тюрма, згадувана у художніх творах, літературних і народних), «танцювати тайбернську джигу» [4], тощо.

Несподівана кінцівка балади: на останнє жертва благає свого коханого, і той відповідає позитивно: «Так, ти одержиш золоті, / Для викупу платню, / Бо я прибув тебе спасти, / І я тебе звільню».

Інша група балад – «The Cruel Mother» (№ 20) [1, 37 – 39], об'єднана сюжетом про жорстоку матір, убивцю своїх нешлюбних дітей (чи одного немовляти; детальніше: [7]). Безіменний епічний оповідач засуджує її не лише за гріх убивства, а й за гріх брехні та лицемірства. Недарма одне з фольклорних пророцтв про Антихриста свідчить, що він народиться від розпусниці, яка удає цнотливу. Інші варіанти балади – «Діва і прочанин (пілігрим)», «Криниця біля долини», тощо – у Чайлда №21 («The Maid and The Palmer (Samaritan Woman)»). У них оповідається євангельський епізод зустрічі Христа біля криниці з самарянкою і прохання Сина Божого дати йому води (Йн. 4 : 10) [5, 118], але популярний у мистецтві канонічний сюжет переосмислено по-новому: Ісус дорікає героїні за те, що вона приховує правду про вбивство своїх нешлюбних дітей, і накладає на неї посмертну покуту (проаналізовано: [6]). Самі герої – пілігрим, який повернувся з Рима, і дівчина; ці образи вже британські.

У фольклорному аспекті цікаво розглянуто образ грішниці відповідно до традицій народного християнства. Є аналоги скандинавських і слов'янських балад про Марію Магдалину (Магдалену) [1, 39], побудованих, вочевидь, на апокрифах. Сюжет схожий на кельтський і германський: блудниця не має чаші й відмовляє Ісусу в питті. (В Євангелії Ісус Сам не має черпака і взагалі посуду, що й помічає самарянка; сприйнятий жінкою як жебрацтво аскетизм означає, що Сину Божому не потрібне профанне). У баладі Христос каже грішниці, що якби вона була цнотливою, він випив би з її рук. Розпусниця заперечує свої провини, але Ісус каже їй, що вона народила трьох дітей: від батька, брата і священника – і вбила їх. Грішниця повинна спокутувати злочин: жити в лісі серед лютих звірів, спати на землі

та їсти листя [3]. Схожу епитимію наклав ігумен на розбійника в закарпатській казці – скоріше, притчі – «Про розбійника, що забив 399 душ»: спочатку герой сам обирає для себе життя з псами як (у тодішньому народному уявленні) найгіршими тваринами, а потім ігумен посилає його до лісу жити зі звірами; у кінці він гине від кулі лісника, який прийняв розбійника за звіра; злочинець каже, що йому суджено так умерти [2, 208]. У чеських і словацьких баладах, як повідомляє дослідниця, убивцю супроводжують криваві привиди дев'яток дітей, і злочинниця провалюється в церкві під землю [3]. Дев'ять як тричі по три – сакральне число. Жива (вічна) вода, яку пропонує Ісус Христос самарянці, означає спасіння душі й Царство Небесне. У баладі ж героїня має відбути покуту (опис якої нагадує ініціацію) і тоді ввійде до раю. Отже, і тут наявний мотив вічного життя, але інакше інтерпретований.

У шотландському контексті особливо впадає у вічі свідомо кровосуміш, яку здійснюють герої балад (можна порівняти з казками братів Грімм, Афанасьєва та ін.). Натомість несвідомий інцест – мотив, описуваний подібно у фольклорній традиції різних народів, які не контактували між собою – тобто він архетиповий. Так, шотландський пісенний фольклор у цьому плані можна порівняти з фінно-угорським.

Приклад такого свідомого інцесту – балада «Лізі Вен» («Lizie Wan», Child № 51A, її аналіз: [8]), або інша балада, «Прекрасна лань» (Child № 50, «The Bonny Hind»). Ці тексти – класичний приклад Еросу і Танатосу. У першому випадку гріх свідомий, у другому – несвідомий, як в українських казках (принцип «чого вдома не знаєш»): брат і сестра не знали про існування одне одного, що призводить до трагічної розв'язки – самогубства героїні. Герой алегорично висловлює батьку причину свого горя: він убив найпрекраснішу лань. Але батько так і не розуміє, хто насправді мається на увазі, хоча лань – символ дівчини. Тобто батько розуміє буквально, а не мову символів, і таке нерозуміння підкреслює трагічність балади. Імплицитний язичницький підтекст балади – постійне згадування про священне дерево (*hollin tree*

[1, 92–93]], під яким герої зустрічаються, дівчина в погоджується на пропозицію незнайомця; дізнавшись правду, заколюється, а потім брат ховає сестру під згаданим деревом – тобто простір обмежений. Священне дерево тут фігурує не дарма. Можливо, і в його згадуванні, і у самому сюжеті – відгомін обрядів Бельтайну – кельтського свята родючості, під час якого, як у вакханаліях або на Купалу, дозволялися стосунки з незнайомими (приклад – неадаптована повна шотландська балада про Томаса Римача, переклала Олена О'Лір). В інші сезонні періоди мораль була більше строною.

У «Лізі Вен» брат-убивця, Джорді Вен, спочатку не хоче зізнатися матері причини того, чому його меч у крові (аналогічно – заголовний герой шотландської народної балади «Едвард»). Нарешті на її вимогу злочинець каже: «Люба мати, це так: я злочинець страшний, / О, прости всі провини мої: / Бо я голову стяв Лізі Вен цим мечем, / Плоть натроє розкраяв її». Далі між матір'ю і сином відбувається такий діалог: «"О, що зробиш, як батько повернеться твій, / Джорді Вене, повідай мені?" – / "Сяду я до човна, що не матиме дна, / І у хвилі пущусь буремні". – / "Та коли ж ти повернешся знову до нас, / Джорді Вене, повідай мені?" – / "Сонце й місяць танок поведуть на лузі / Тої ночі, як верну в човні"». Подібні діалоги у баладі «Едвард», один з варіантів якої переклав М. Стріха (і цей переклад неодноразово публікувався): «"Покуту за те понесеш ти яку, / Едварде, Едварде? / Покуту за те понесеш ти яку? / Не крийся, мій сину, від мене». / «Я в човні пущусь у далеч морську, / Ох мамо, ох мамо, / Я в човні пущусь у далеч морську, / Мене візьме море студене"» [9, 10–11]. Але далі діалог розгортається: «"Що станеться з вежею й домом твоїм, / Едварде, Едварде? / Що станеться з вежею й домом твоїм, / Що досі були тобі любі?"» / «Нехай розбиває дощенту все грім, / Ох мамо, ох мамо, / Нехай розбиває дощенту все грім, / По тій не тужитиму згубі". / «"Дружина і діти чи переживуть, / Едварде, Едварде, / Дружина і діти чи переживуть, / Коли сам ти рушиш у море?"» / «Нехай старцювати лаштуються в путь, / Ох мамо, ох мамо, / Нехай старцювати лаштуються в путь, / Не важить мені їхнє горе"» [9, 10–11].

Остання балада позначена макбетівським мотивом, і її цікаво зіставити з шекспірівською трагедією, де автор надав деструктивну роль не матері, а жінці (Макбет убиває свого кузена Дункана, і тут – мотив подвійного гріха проти споріднення, бо король вважався і метафоричним батьком, отже, тут – і просто вбивство, і братовбивство, і батьковбивство). Мати-намовниця у баладі виступає як зла Аніма героя (так само у народних казках, або ж леді Макбет у Шекспіра), і несподівана кінцівка балади додає особливого трагізму: «"Чи матір полишиш свою у журбі, / Едварде, Едварде, / Чи матір полишиш свою у журбі, / Зоставивши дім свій позаду?"» / "Прокляття пекельне лишаю тобі, / Ох мамо, ох мамо, / Прокляття пекельне лишаю тобі / За підлу, підступну пораду"» [9, 11]. (Аналогічний сюжет – у баладі Ю. Словацького про пажа, у витворах фольклору деяких інших народів). Причин такого злого наміру в баладі не наводиться (майно? її нелюбов до чоловіка?) – можливо, тут відіграє роль несвідома конкуренція, про яку зазначалося вище: керуючись нездоровим почуттям (навіть не усвідомлюючи його), мати витісняє з оточення героя всіх інших, які впливають на її сина – не дарма позбувається саме Едвардового батька, тобто свого чоловіка. Відповідно, позбувшись власної волі, Едвард дедалі впадає у залежність від матері та послаблюється. Цим спрямовано вбивство, який герой балади чинить не зі своєї волі. У реальності така модель спостерігається у витісненні матір'ю сильного чоловіка із синового життя (аналогічно – батько витісняє з доччиного життя чоловіка взагалі або сильного чоловіка) та фактична заміна йому всіх ролей. Тобто балада «Едвард» може містити імпліцитні інцестуальні мотиви.

Здійснений аналіз продемонстрував велику роль материнського комплексу в британському баладному фольклорі, особливо шотландському, що наближає кельтсько-германську народну літературу до української традиції. Також виявлені несподівані паралелі з народними баладами і трагедією Шекспіра «Макбет»: проаналізований фольклор цілком міг бути одним з джерел цього твору, особливо враховуючи первісну іпостась леді Макбет (не дружина, а мати). Засудження

епічним оповідачем баладних героїв-грішників означає перехід від первісного суспільства до християнського, тобто фольклор пропонує бінарні опозиції: язичництво/християнство, моральне/неморальне. З набуттям нової релігії герої стають свідомими і тому несуть покарання за свій гріх. Робота має перспективу продовження у плані виявлення подібних моделей на прикладі британської класики, а також дослідження вимагає здійснити переклади корпусу балад.

Список використаних джерел

1. Записки Императорского Русского географического общества по отделению этнографии. Северные сказки (Архангельская и Олонецкая губернии). — Т. XXXIII. — Сборник Н. Е. Ончукова. — СПб., 1908. — 693 с.
2. Казки зелених гір. — Ужгород : Вид-во «Карпати», 1965. — 232 с.
3. Коути К. Баллады о детоубийстве / Катя Коути [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://samlib.ru/k/kouti_k/ballad_infanticide.shtml, на рус. яз. Дата обращения: 25.03.2013.
4. Коути Е. Недобрая старая Англия / Екатерина Коути [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [https://www.e-reading.club/bookreader.php/10213-](https://www.e-reading.club/bookreader.php/10213-95/Kouti_-_Nedobraya_staraya_Angliya.html)

95/Kouti_-_Nedobraya_staraya_Angliya.html, на рус. яз. Дата обращения: 18.04.2013.

5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. — Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 — 55 М.
6. Смольницька О. Жіночий образ у вибраних британських народних баладах (контекстуальний і перекладознавчий аспекти) / Ольга Смольницька // Humanitarium. — 2017. [У друці].
7. Смольницька О. О. Образ фатальної жінки і архетип Великої Матері у творчості членів Нью-Йоркської групи: фольклорно-міфологічний контекст / Смольницька Ольга Олександрівна // Молодий вчений. — 2017. — № 49. [У друці].
8. Смольницька О. Примноження неокласичної традиції: переклади англійських і шотландських народних балад / Ольга Смольницька // Наш український дім. — 2018. — № 1. [У друці].
9. Стріха М. Улюблені переклади : поезії / М. В. Стріха. — К. : Український письменник, 2015. — 724 с. — (Серія «In corpore»).
10. The Maid Freed From the Gallows. — Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Maid_Freed_from_the_Gallows. — Accessed: 15.08.2017.

Джерело ілюстративного матеріалу

1. The English and Scottish popular ballads edited from the collection of Francis James Child / By Helen Child Sargent and George Lyman Kittredge. — Boston — New York : Houghton, Mifflin & Co., 1904. — 776 pp.

OLGA SMOLNYTSKA

Kyiv

TYPOLOGICAL MODELS IN THE SELECTED BRITISH FOLK BALLADES: COMPARATIVE ANALYSIS

The article compares typological models in the British ballads. Attention is focused on the Scottish and English texts. The hypothetical sources of Shakespeare's tragedy "Macbeth" are revealed. The comparative, mythological, translational, Jungian, historical methods of analysis are used.

Key words: ballad, translation, hero, archetype, limit situation.

ОЛЬГА СМОЛЬНИЦКАЯ

г. Киев

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ В ИЗБРАННЫХ БРИТАНСКИХ НАРОДНЫХ БАЛЛАДАХ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье осуществляется сравнение типологических моделей в британских баладах. Внимание сосредоточено на шотландских и английских. Выявлены гипотетические источники шекспировской трагедии «Макбет». Задействуются компаративный, мифологический, переводоведческий, юнгианский, исторический методы анализа.

Ключевые слова: баллада, перевод, герой, архетип, пограничная ситуация.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2017